

פרשת ויצא

פרשתנו נפתחת בנבואתו הראשונה של יעקב אבינו, נבואה שהיא חלום שתום וחתום:

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע, וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה. וַיִּפְגַע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשָּׁמַשׁ, וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מִרְאשֵׁיתוֹ, וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא. וַיִּחַלֵּם, וְהִנֵּה סֹלֶם מֵצֵב אֶרֶץ וְרֵאשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה, וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֲלִים וַיִּרְדּוּ בּוֹ. וְהִנֵּה יְקִיָּק נֹצֵב עָלָיו, וַיֹּאמֶר: אֲנִי יְקִיָּק אֱלֹהֵי אֲבֹרָהּ אָבִיךָ וְאֵלֵהִי יִצְחָק, הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ, לְךָ אֶתְנָנָה וְלִזְרַעְךָ. וְהִנֵּה זֶרְעֶךָ כַּעֲפַר הָאֶרֶץ, וּפְרֻצַת יָמָה וְקִדְמָה וְצִפְנָה וְנִגְבָּה, וְנִבְרָכוּ בְךָ כָּל מְשַׁפְּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ. וְהִנֵּה אֲנִכִּי עֹמֵד וְשֹׁמְרֵיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבֵּתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת, כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עֲשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ. (בראשית כח, ט).

בפתיחתו למורה נבוכים, מגדיר הרמב"ם יסוד חשוב בהבנת משלי הנביאים:

דע שיש שתי דרכים במשלי הנבואה. יש מהם משלים אשר כל מלה במשל קובעת משמעות [לכל מילה ישנה משמעות מדויקת], ויש מהם אשר המשל בשלמותו מודיע על העניין הנמשל בשלמותו [לא לכל מילה ישנה משמעות מדויקת, אלא המשל בכללותו, בלא ירידה לכל פרטי מילותיו, מצביע על הנמשל]. במשל כזה תבואנה מלים רבות אשר לא כל אחת מהן מוסיפה משמעות, אלא באות הן לייפות את המשל ולסדר את הדברים בו, או לשם הסתרה מופלגת של רעיון הנמשל. והדברים נמשכים על-פי מה שמתחייב מן הפשט של המשל, והבן זאת מאוד.

דוגמה למין הראשון של משלי הנביאים הם דבריו: 'והנה סלם מצב ארצה...'. שכן, דברו 'סלם' מצביע על עניין אחד, ודברו 'מצב ארצה' מצביע על עניין שני. דברו 'וראשו מגיע השמימה' מצביע על עניין שלישי, ודברו 'והנה מלאכי אלה-ים' מצביע על עניין רביעי. דברו 'עולים' מצביע על עניין חמישי, דברו 'ויורדים' מצביע על עניין שישי, ודברו 'והנה ה' נצב עליו' מצביע על עניין שביעי. כל ביטוי במשל הזה בא אפוא להוסיף משמעות בכלל הנמשל. (מורה נבוכים, פתיחה)

הרמב"ם רואה בחלום יעקב דוגמה קלאסית למשל מהסוג הראשון, אשר כל ביטוי שנאמר בו קובע משמעות מיוחדת כשלעצמו. נססה לעמוד על הנמשל של חלום זה לפי דרכו של הרמב"ם, על אף שרבו בו הסודות והרמזים ואין בכוחנו לבאר הכל..

בפרק י' מחלקו הראשון של מורה נבוכים, מבאר הרמב"ם צמד מילים מקראיות:

'ירידה' ו'עליה' הם שני שמות אשר נקבעו בלשון העברית לנחיתה ולהתרוממות. כאשר גוף נעתק ממקום כלשהו אל מקום נמוך ממנו אומרים: 'ירד', וכאשר הוא נעתק ממקום כלשהו אל מקום גבוה ממנו אומרים: 'עלה'. אחרי-כן הושאלו שני שמות אלה לרוממות ולגדולה; כך שבשעה שיישפל מעמדו של איש יאמרו: 'ירד', וכאשר מעמדו יגבה ברוממות יאמרו: 'עלה'... בדרך זאת משתמשים (בפעלים אלה) גם בשעה שהעיון הופך נחות יותר, והאדם מפנה מחשבתו אל דבר שפל מאוד, אומרים: 'ירד'. כמו כן בהפנותו מחשבתו אל דבר רם ונכבד, אומרים: 'עלה'.

כלומר, המילים 'ירד' ו'עלה' הושאלו מהתיאור הפיזי המקובל, לתיאור מעמדו החברתי, או לחילופין, השכלי-עיוני של האדם. עוד נשוב לכך.

חמישה פרקים לאחר מכן, בפרק ט"ו, מתייחס הרמב"ם במישרין לחלום יעקב:

.. 'והנה ה' נצב עליו' - קבוע, מתמיד עליו, כלומר, על הסולם אשר קצהו הראשון בשמים וקצהו האחרון על הארץ, ובו מטפס ועולה כל מי שעולה, עד שהוא משיג בהכרח את מי שעליו [את הא-ל], מכיוון שהוא קבוע ומתמיד בראש הסולם... ו'מלאכי אלה-ים' הם הנביאים... מה מושלם דברו 'עולים ויורדים': העליה לפני הירידה, כי אחרי העליה וההגעה אל שלב ידוע של הסולם, תבוא הירידה עם הצו שקיבל להנהיג את אנשי הארץ וללמדם. דבר זה מכנים בשם ירידה, כפי שביארנו. אחזור אפוא אל מטרותנו, ש'נצב עליו' הוא קבוע ומתמיד וקיים, ולא עמידה זקופה של גוף. במשמעות זאת נאמר: 'ונצבת על הצור'..

חלום יעקב פורש בפנינו תמונה תמציתית של העולם והתנהלותו.

ה'סולם' מבטא לפי הרמב"ם את הקשרים הפנימיים של חלקי המציאות, עד הסיבה הראשונה – הקב"ה. לכל חלק מחלקי המציאות ישנה סיבה שהביאה אותו לידי מציאות, כל דבר קשור בדבר שקדם לו והוליד אותו, וכך כל סיבה קשורה בסיבתה שקדמה לה, עד שאנו מגיעים לסיבת הסיבות ועילת העילות – הקב"ה.

המציאות כולה משולה לשלשלת אשר כל חוליה בה קשורה לחוליה שלפניה, ושלשלת זו בכללה מונהגת ע"י הקב"ה (דוגמא פשוטה: כיסא זה נוצר מעץ אשר נזרע ע"י אדם אשר נולד להוריו וכו', עיין בהרחבה בחלק הראשון פרק ס"ט). כך כותב הרמב"ם על דברי הקב"ה למשה - **אֲנִי אֶעֱבֹר כָּל טוֹבֵי עַל פְּנֵיךְ**:

ואילו דבריו: 'כל טובי' רומזים שהציג לפניו את הנמצאים כולם, שעליהם נאמר: 'וירא אלה-ים את כל אשר עשה והנה טוב מאד'. ב"הציג לפניו" כוונתי שהשיג את טבעם והתקשרותם זה בזה, כך שהוא ידע את הנהגתו [של הא-ל] אותם, כיצד היא בכלל ובפרט.

הסולם אם כן, מבטא את המציאות בכללותה, מ'מצב ארצה' עד 'מגיע השמימה' – מהדברים התחתונים ביותר עד לסיבותיהם וסיבות סיבותיהם הקדומות ביותר.

'מלאכי אלה-ים', מבטא את הנביאים, אותם בני אדם שהגיעו לרום המעלה האנושית של ידיעת השם ודבקות בו. כיצד מגיעים לידיעת השם? דרך עליה במעלות הסולם, דהיינו דרך הטיפוס במעלות המציאות כולה עד ההגעה לסיבת הסיבות – הקב"ה. לפי הרמב"ם, ע"י הכרת טבע המציאות, שראינו את ביטוייה בסולם, מגיעים לידיעת השם:

"...שהרי אין במציאות אלא האל יתעלה ומעשיו כולם, והם: כל מה שהמציאות כוללת זולתו. אין דרך להשיגו אלא על-ידי מעשיו, כי הם מורים על מציאותו ועל מה שראוי להאמין על אודותיו [כלומר, הדרך לדעת את האל היא דרך ההתבוננות במעשיו, דהיינו, המציאות אותה הוא ברא].... מכאן נובעת בהכרח החובה ללמוד לקח מן הנמצאים כולם כפי שהם כדי שניקח מכל תחום ותחום הנחות-יסוד אמיתיות וודאיות אשר תועלנה לנו בחקירותינו המטפיסיות [מטפיסיקה-חכמת האלוקות]."

'מלאכי האלה-ים' עולים בסולם ומתעלים בהשגותיהם עד ידיעת המושכל הנכבד ביותר – **'והנה ה' נצב עליו'**, דהיינו ידיעת הא-ל ואופן הנהגתו את המציאות, המשולה לסולם, שהוא ניצב בראשה.

ירידתם של הנביאים בסולם המציאות, היא הירידה מרום המעלה בחזרה אל הארציות והאנושיות, כפי שהסביר הרמב"ם לעיל את המילה 'ירד' - **בדרך זאת משתמשים (בפעלים אלה) גם בשעה שהעיון הופך נחות יותר, והאדם מפנה מחשבתו אל דבר שפל מאוד, אומרים: 'ירד'..**

נקודה זו מהותית ביותר להבנת תפקידו של האדם השלם אצל הרמב"ם. על אף שהרמב"ם רואה במושכלות שהאדם דבק בהן את צלם האלה-ים שבאדם, על אף שאצל הרמב"ם השכל הוא צורתו של האדם, היינו, החלק המהותי והייחודי שלו, בכל זאת, כל עניינה של הדבקות השכלית במושכלות האלה-יים נועדה ליצור אדם בעל צלם אלה-ים, שכל הנהגותיו הם אלה-יות, הנהגות של חסד משפט וצדקה. כלשונו של הרמב"ם **תכלית העולם וכל אשר בו, הוא איש חכם וטוב.**

האנשים השלמים שהגיעו לרום המעלה והתנבאו, אינם מסיימים את תפקידם בהשלמתם הפרטית, שלמות זו היא מבוא למעלה ולתפקיד האמיתיים שנדרשים מהם – ירידה בחזרה אל העולם הזה על כל חסרונותיו, ועיסוק מהותי בתיקונו, מתוך המעלות המלאכיות שהם זכו להן:

..ושצריכים להן בהנהגת המדינות, מכיוון שתכלית מעלת האדם היא להידמות אליו יתעלה במידת היכולת, כלומר, שנדמה את מעשיו למעשיו, כפי שהסבירו בפירושו לקדשים תהיו: לאמור: מה הוא חנון, אף אתה היה חנון, מה הוא רחום אף אתה היה רחום.

זוהי כוונת הרמב"ם באומר: **מה מושלם דברו 'עולים ויורדים': העלָה לפני הירידה, כי אחרי העליה וההגעה אל שלב ידוע של הסולם, תבוא הירידה עם הצו שקיבל להנהיג את אנשי הארץ וללמדם..**

נקודות לעיון והעמקה

1. האם עולים בדעתך רעיונות והיבטים נוספים להסברת החלום ע"פ הרמב"ם? עיין היטב בדבריו..
2. הרמב"ם בחלק השני [פרקים ז, מ"ב ועוד] מסביר שמלאך הוא שם משותף גם לנביאים וגם לכוחות טבע מסוימים [ארבעת היסודות ועוד]. תפיסה זו הובילה את הרמב"ם לפרש בחלק ב פ"י, שמלאכי האלה-ים שעלו בסולם הם אותם כוחות טבע, שלא כמו בפרק שראינו שם פירשם על הנביאים. האם עולה בדעתך רעיון ליישב בין שני הפירושים הסותרים של הרמב"ם?

נסכם את שראינו:

הסולם מבטא את כללות המציאות וקשריה הסיבתיים ההופכים אותה ליחידה אחת מורכבת. מעל מציאות זו ניצב ה' המשגיח והמנהיג, שהוא גם סיבת המציאות.

על סולם מציאות זה עולים ומתעלים הנביאים, דרך הכרתם את העולם ואת אופני ההשגחה עליו, עד שהם מגיעים לידיעת השם ונבואה, השולחת אותם בחזרה ארצה, להנהיג את ההמון. להבנה מעמיקה של הנמשל, מומלץ מאוד לעיין בדפים לפרשות ואתחנן, עקב וכי תבוא.

